

Projekt „Katalog zbioru dokumentów pergaminowych Biblioteki Jagiellońskiej”

1. W latach 2009–2012 został zrealizowany projekt badawczy p.t. „Katalog zbioru dokumentów pergaminowych Biblioteki Jagiellońskiej” (nr N N108 102737) sfinansowany przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Jego przedmiotem był zbiór dokumentów pergaminowych Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, przechowywany w Oddziale Rękopisów, liczący w chwili rozpoczęcia projektu 685 jednostek. Katalog opracowali: Karol Nabiałek (Pracownia Słownika Historyczno–Geograficznego Małopolski Instytutu Historii PAN, kierownik projektu), Wojciech Świeboda (Oddział Rękopisów BJ), Maciej Zdanek (Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego), przy współpracy Ryszarda Tatarzyńskiego (Oddział Rękopisów BJ), który konsultował paleograficznie odczyty średniowiecznych dokumentów łacińskich. Przy sporządzaniu opisów dokumentów w językach obcych (nie łacińskim i polskim) konsultantami paleograficznymi, neograficznymi, językowymi i historycznymi byli: Beata Nykiel, Tomasz Jurek, Wojciech Krawczuk, Leszek Madej, Małgorzata Nabiałek, Elżbieta Knapik i Karsten Dahlmans. Ogromną rolę w przygotowaniu projektu oraz jego obsłudze od strony organizacyjnej odegrała Monika Jaglarz (Oddział Rękopisów BJ).

Zbiór dyplomów BJ powstawał niezależnie od Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, które gromadziło dokumenty uniwersyteckie od początku istnienia uczelni jako jej archiwum własne. Początki gromadzenia dokumentów pergaminowych w BJ sięgają co najmniej XIX w. Dopiero w 1872 r. zostały one wydzielone w osobny zbiór w ramach Zbiorów Specjalnych BJ, licząc wówczas 127 jednostek. Geneza kolekcji biblioteczej zapewne wiąże się z darami rękopisów i spuścizn dokonywanymi na rzecz BJ, wśród których znajdowały się również dyplomy. Drugim źródłem pozyskiwania pergaminów, już od XIX w., były zakupy, trzecim zaś odzyskiwanie makulaturowych fragmentów wyłączonych z opraw druków i rękopisów oraz innych zbiorów BJ. Akcją odzyskiwania dyplomów umieszczanych wtórnie jako okładki, wyklejki okładek, karty ochronne lub też paski wzmacniające szycie składek rękopisów i druków pracownicy Oddziału Rękopisów BJ zainicjowali co najmniej w latach dwudziestych XX w. W 2009 r. zbiór osiągnął liczbę 589 jednostek. W związku z przygotowaniem projektu odnaleziono i wyodrębniono 96 innych dokumentów (całych bądź fragmentów) znajdujących się w Oddziale Rękopisów BJ, dotychczas nieopracowanych, a więc w większości nieznanach. Na grupę nieskatalogowanych dyplomów składają się nabytki, które znajdowały się w akcesji, dokumenty odnalezione w starym zasobie, które nie miały do tej pory opisów katalogowych oraz nieopracowane

dokumenty i fragmenty dokumentów pozyskane z makulatury. Zbiór dokumentów BJ nie jest kolekcją zamkniętą. Już w trakcie realizacji projektu dzięki odnalezieniu w starym zasobie oraz pozyskaniu dalszych dyplomów powiększył się on o 29 dokumentów, które wymagają osobnego opracowania.

2. Omawiany zbiór przez wiele lat był słabo znany badaczom z powodu braku dobrze opracowanego i wydanego katalogu. Dotychczasowy katalog funkcjonował jedynie w postaci rękopiśmiennych kart. Zbiór jest bardzo różnorodny pod względem treści, wystawców, odbiorców, zasięgu terytorialnego oraz języka. Duża jest także jego rozpiętość chronologiczna (lata 1233–1929). Jeżeli chodzi o poszczególne stulecia to rozkład dyplomów jest następujący: XIII w. — 5 dokumentów, XIV — 61, XV — 205, XVI — 161, XVII — 92, XVIII — 54, XIX — 96 i XX — 11. Zbiór jest także zróżnicowany pod względem języka. Zdecydowana większość została spisana w języku łacińskim (563), a poza tym w języku polskim, niemieckim (w tym 13 średniowiecznych), rosyjskim, ruskim, czeskim, francuskim, angielskim i włoskim. Wystawcami dokumentów byli monarchowie, urzędy administracji państwowej, sądy ziemskie i grodzkie, instytucje miejskie, kuria papieska i inne instytucje kościelne, uniwersytety, a także osoby prywatne (np. szlachta). Szeroki jest również krąg odbiorców, były to m.in. osoby prywatne, miasta, klasztory, kościoły, duchowieństwo świeckie oraz uniwersytety. Dokumenty dotyczą nie tylko ziem dawnej Rzeczypospolitej, ale również innych państw europejskich (m.in. Anglii, Chorwacji, Czech, Francji, Holandii, Niemiec, Szkocji). Kolekcja zawiera dokumenty w sensie ścisłym, ale także liczne mandaty, ekstrakty, koncepty. Duża grupa dyplomów ma postać instrumentów publicznych. Reprezentowane są różnorodne formy zewnętrzne, od karty pergaminowej po poszyty. Od XIX w. liczne są dyplomy z drukowanym formularzem.

W zbiorze znajdują się m.in. nadania dóbr ziemskich, cesje starostw, zapisy wójtostw i sołectw, obiektów gospodarczych, prowizje na beneficja kościelne, przywileje dla osób, miast i osad wiejskich (w tym nadania prawa niemieckiego), akty rozgraniczeń, dokumenty sądowe (wyroki i pozw), dokumenty odpustowe, statuty cechowe, świadectwa dobrego urodzenia, wypisy z ksiąg sądowych ziemskich, grodzkich i miejskich, nobilitacje i indygenaty. Z okresu przedrozbiorowego wyróżnia się przede wszystkim duży zespół 57 dokumentów Wieliczki z lat 1290–1739. Ponadto w zbiorze znajdują się jeszcze inne zespoły miejskie — Radziejowa z lat 1396–1774 (18); Wolborza z lat 1532–1688 (7); Olkusza z lat 1430–1604 (6); Wielunia z lat 1401–1590 (5); Krzepic z lat 1551–1727 (5) oraz Bydgoszczy z lat 1569–1633 (4). Ważną grupę stanowią dyplomy dotyczące cechów — zarówno przywileje, jak i statuty. Najliczniejsze są do-

kumenty cechów krakowskich — sukienników (12), rzeźników (5), iglarzy (1). Wyróżnia się również zespół pięciu pergaminów sukienników Kleparza. Pojedynczo są reprezentowane w zbiorze dokumenty (głównie statuty) cechów z innych miast Polski — Biecza, Działoszyc, Kazimierza pod Krakowem, Lublina, Radomska, Nowej Warszawy, Węgrowa. Z punktu widzenia dziejów politycznych Polski ważne są oryginały przywilejów królewskich dla szlachty — jedlnieński Władysława Jagiełły z 1430 r. (trzeci oryginał przywileju, nieuwzględniony przy edycjach); radomski Aleksandra Jagiellończyka z 1505 r., a także ważny, niepublikowany, dokument regulujący sądownictwo miejskie w Prusach Królewskich z 1542 r. Liczną grupę stanowią rzadko spotykane polecenia ogłoszenia pozwów, a także zawiadomienia o nałożeniu lub zdjęciu ekskomuniki za niestawiennictwo w sądzie z lat 1414–1504, których wystawcami byli konserwatorzy lub subkonserwatorzy praw Uniwersytetu Krakowskiego oraz oficjałowie krakowscy i gnieźnieńscy. Wyjątkowymi dokumentami ze względu na rzadkość zachowania są poświadczenia uzyskanych święceń kapłańskich oraz prośby do biskupa o ich udzielenie. Ciekawą postacią mają akta procesowe z Pragi z końca XIV w. zachowane w postaci rotułu. Wśród dokumentów znajduje się również fragment protokołu z akt oficjała wrocławskiego z 1370 r., szczególnie cenny z powodu niezachowania się ksiąg wrocławskiego konsystorza. Wyróżnia się zespół czterech instrumentów publicznych z lat 1471–1477, związanych z terenem dzisiejszej Holandii i Niemiec, dotyczących miejscowości w dawnej diecezji utrechckiej, które pozyskane zostały z oprawy niezidentyfikowanego druku. Warto zwrócić uwagę na pisma skierowane do papieża przez kapitułę krakowską z prośbą o zatwierdzenie wyboru biskupów krakowskich — Tomasza Strzemińskiego z 1455 r., Fryderyka Jagiellończyka z 1488 r. oraz związane ze sporem o obsadę biskupstwa krakowskiego po śmierci Tomasza Strzemińskiego z 1461 r. Ważnymi źródłami do badań nad napływową szlachtą są trzy dyplomy z lat 1714–1745 wydane przez władze miasta Aberdeen poświadczające genealogię szkockiej rodziny Gordonów, której przedstawiciele osiedlili się w Rzeczypospolitej. Dokumenty późniejsze — z XIX i XX w., to w większości dyplomy doktorskie i zawodowe, nominacje oficerskie i urzędnicze, potwierdzenia genealogii i szlachectwa, nadania orderów oraz dokumenty odpustowe. Warto wspomnieć również o zarejestrowaniu kilku pieczęci, nieznanym badaczom sfragistyki — np. pieczęć Władysława Łokietka jako księcia krakowskiego znajdująca się przy dokumencie z 1307 r., podczas gdy za najstarszy egzemplarz tej pieczęci dotychczas uchodził odcisk z 1312 r. Cenny jest także materiał ikonograficzny znajdujący się na niektórych dyplomach, zwłaszcza barwne wizerunki herbów ziemskich, szlacheckich, miast i cechów, a także elementy dekoracyjne iluminowane lub rysowane piórem. Oprócz podania treści głównych dokumentów zregestrowano dodatkowo 225 dokumentów (z lat 1242–1816) transumowanych oraz dopisanych na tym samym pergaminie w późniejszym czasie. W dużej części są to dokumenty niepublikowane, a nawet nieznanne badaczom.

Dzięki wspomnianej różnorodności dokumenty stanowią znakomity zespół źródeł do badań nad historią polityczną, gospodarczą, społeczną, dziejami wojskowości, kultury

i Kościoła, a także dla sfragistyki, heraldyki i genealogii. Ze względu na rozpiętość chronologiczną dostarczają one wartościowego materiału źródłowego dla mediewistów, badaczy dziejów nowożytnych, jak również historii XIX i XX w., a ze względu na materiał ikonograficzny — także dla historyków sztuki.

3. Schemat opracowania katalogu zbioru dokumentów pergaminowych BJ opiera się na rozwiązaniach zastosowanych przez innych autorów. Chodzi tutaj przede wszystkim o katalogi dokumentów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Biblioteki PAN w Krakowie, Biblioteki Czartoryskich, Muzeum Narodowego w Krakowie, Archiwum Państwowego w Toruniu, a przede wszystkim zbioru Tomasza Niewodniczańskiego w Bitburgu¹. Dotyczy to zwłaszcza szczegółowego rejestru oraz uwzględnienia list świadków, wyszczególnianych w tej ostatniej publikacji. Zostały także wzięte pod uwagę wskazówki zawarte w opublikowanych instrukcjach wydawniczych dla źródeł średniowiecznych² i nowożytnych³ oraz w projektach opracowania dokumentów i listów⁴, a także postulaty podnoszone w recenzjach i dyskusjach naukowych.

4. Zasadniczą część katalogu stanowią rozbudowane rejestry dokumentów oraz ich opisy zewnętrzne. Wszystkie opisy zostały sporządzone w języku polskim. Układ dokumentów w katalogu jest chronologiczny, tj. od najstarszego do najmłodszego. Część pierwsza opisu katalogowego, dotycząca treści dokumentu, zawiera informacje o dacie (w układzie: rok, dzień, miesiąc) oraz miejscu wystawienia wraz z przytoczeniem oryginalnego brzmienia formuły datacyjnej. Następnie sporządzony został obszerny regest, jak najpełniej oddający treść dokumentu, listy świadków, formuły kancelaryjne (*relatio, ad relationem, ad mandatum, datum per manus, scripsit, correxit* itp.) oraz podpisy wraz z podaniem nazwiska, pełnionych urzędów i godności oraz predykatem osób, które w nich występują. Uwzględniono także obszerne rejestry dokumentów transumowanych (jeżeli występują w oryginalnym dokumencie), sporządzone według tych samych zasad jak w wypadku dokumentów głównych, wraz z cytowaniem datacji, listami świadków, formułami kancelaryjnymi, informacjami o podpisach.

Część druga, obejmująca opis zewnętrzny poszczególnych pergaminów, zawiera informacje na temat języka i wy-

¹ *Katalog dokumentów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, cz. 1–2, oprac. A. Fastnacht, Wrocław 1953–1969; *Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, cz. 1–3, oprac. K. Dziwik, Wrocław 1966–1970; *Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, cz. 1, oprac. W. Szelińska, J. Tomaszewicz, Kraków 1975, cz. 2, oprac. W. Szelińska, Kraków 1991; *Katalog dokumentów i listów królewskich z Archiwum Państwowego w Toruniu (1345–1789)*, oprac. A. Radziwiński, J. Tandecki, Warszawa 1999; *Katalog dokumentów pergaminowych ze zbiorów Tomasza Niewodniczańskiego w Bitburgu*, oprac. J. Tomaszewicz i M. Zdaneck, red. W. Bukowski, Kraków 2004.

² A. Wolff, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI w.*, St. Źródł., 1, 1957, s. 155–184.

³ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.

⁴ K. Kaczmarczyk, J. Karwasińska, A. Wolff, *Opracowanie dokumentów pergaminowych i papierowych w archiwum*, „Archeion”, 19–20, 1951, s. 139–177; J. Płocha, *Wytyczne w sprawie opracowania dokumentów pergaminowych i papierowych*, Warszawa 1985; Radziwiński, J. Tandecki, *Projekt wytycznych w sprawie przygotowania do druku katalogów dokumentów i listów*, „Archeion”, 93, 1994, s. 39–47.

miarów pergaminu, skrócone opisy pieczęci z podaniem wiadomości o właścicielach, wymiarach, kolorze wosku, sposobie przytwierdzenia do dokumentów oraz stanie zachowania (w przypadku niezachowania się pieczęci opisanie śladów po niej, a także informacji zawartej w koroboracji). Ponadto rejestrowane są noty znajdujące się na pergaminach wraz z ich przybliżonym datowaniem, zwięzła informacja o stanie zachowania, zdobieniach oraz cechach zewnętrznych dyplomu, edycji dokumentu w całości z podaniem podstawy wydania oraz o regestach i ekscerptach treści dokumentu. Punkt zatytułowany „Uwagi” zawiera informacje dotyczące wątpliwości związanych z datacją, identyfikacją osób i miejscowości oraz konieczne komentarze dotyczące treści bądź cech zewnętrznych dokumentu. Ostatnimi elementami są dane na temat proveniencji, dawne sygnatury BJ i aktualna sygnatura w zbiorze dokumentów. Układ sy-

gnatur w zbiorze nie jest chronologiczny, tak jak to przyjęto w katalogu, stąd dla lepszej orientacji sporządzono konkordancję sygnatur z numerami katalogowymi. W aneksie został zamieszczony wykaz dokumentów transumowanych i dopisanych w późniejszym czasie (liczący 225 różnych dokumentów).

Końcowym efektem projektu jest dokument elektroniczny wraz z wydrukiem, który stanowi zasadniczy trzon przygotowywanego do druku katalogu. Obecnie opracowywane są opisy katalogowe 29 dokumentów, które zostały włączone do zbioru po rozpoczęciu realizacji projektu oraz indeks osobowo–geograficzny. Druk katalogu jest planowany w 2014 r.

*Karol Nabialek, Wojciech Świeboda, Maciej Zdanek
Kraków*